

Van Osmanen naar Turken

Erik Jan Zürcher:

Een geschiedenis van het moderne Turkije.

Amsterdam: Uitgeverij SUN, 2006; tweede herziene en uitgebreide druk; 507 blz.; 34,50 euro; ISBN: 90-6169-438-2

In januari jl. werd de Turkse journalist van Armeense afkomst, Hrant Dink, in Istanboel vermoord door een jonge extreem-nationalistische Turk. Op de achtergrond speelde de Armeense kwestie, en wel in het bijzonder de vraag of in 1915 één tot anderhalf miljoen Armeniërs het slachtoffer waren van een volkerenmoord. Deze historische gebeurtenis speelt een belangrijke rol in het hedendaagse Turkije. En niet alleen in Turkije: in ons eigen land werden, voorafgaande aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer, enkele kandidaten van Turkse afkomst van de verkiezingslijsten van CDA en PvdA geschrapt, omdat zij niet wilden erkennen dat er een genocide had plaatsgevonden.

De kwestie van de Armeense genocide is vrij uitvoerig behandeld in het boek dat Erik Jan Zürcher over de geschiedenis van het moderne Turkije heeft gepubliceerd. Ten aanzien van deze zeer controversiële kwestie komt hij tot de conclusie dat zelfs als destijds de Osmaanse overheid als zodanig niet het initiatief tot genocide heeft genomen, toch niet langer ontkend kan worden dat er sprake was van een centraal gestuurd beleid van uitroeiing, op instigatie van de Jong Turken van de partij voor eenheid en vooruitgang.

Het boek van Zürcher, hoogleraar Turkse talen en culturen aan de Universiteit van Leiden, heeft zelf ook een geschiedenis. Het is voor het eerst in 1993 in Londen in het Engels uitgegeven. Het werd in het Turks vertaald. Dat maakte het mogelijk naar

aanleiding van recensies en andere commentaren tal van verbeteringen aan te brengen in een Nederlandse editie, die in 1995 verscheen. Daarna is het nog in vier andere talen vertaald. De uitgave die nu is verschenen, is weer zeer drastisch herzien.

De auteur geeft aan dat het moderne Turkije de directe erfgenaam is van het Osmaanse Rijk, dat meer dan 600 jaar heeft bestaan. Op zijn beurt was het rijk in veel opzichten een nazaat van oudere Turkse rijken in het Midden-Oosten. De auteur heeft er echter voor gekozen zijn geschiedenis van het moderne Turkije aan het eind van de 18de eeuw te laten beginnen. Vanaf die tijd is namelijk het door hem aangeduide complex van incorporatie en modernisering in een stroomversnelling geraakt.

Met *incorporatie* bedoelt Zürcher hoe eerst het Osmaanse Rijk en later Turkije van een relatief onafhankelijke, zelfvoorzienende economische en politieke eenheid steeds meer een deel is geworden van het economische en politieke systeem dat zijn centrum in Europa, en later in Amerika, had. Daarbinnen kreeg Turkije een ondergeschikte en afhankelijke positie. Met *modernisering* duidt hij in het bijzonder op 'defensieve modernisering', de pogingen van de Osmanen en Turken om het proces van groeiende afhankelijkheid te keren door in een geforceerd tempo aan het Westen ontleende ideeën, technieken, regels en instellingen in hun land in te voeren.

Terwijl incorporatie tot afhankelijkheid leidt, moet dat weer worden tegengegaan door de defensieve modernisering. Zo is er steeds sprake geweest van incorporatie en modernisering, die in een wisselwerking de ontwikkeling van Turkije hebben bepaald. Het zijn belangrijke

fenomenen, hoewel de auteur terecht laat weten, en hij in zijn boek ook laat zien, dat deze begrippen niet al te schematisch mogen worden toegepast en dat nuanceringen nodig zijn om de werkelijkheid goed weer te geven. Bovendien wil het boek vooral feiten en gebeurtenissen presenteren en gaat het niet in op de achterliggende theoretische uitgangspunten van degenen die deze kennis hebben verzameld.

Het boek wil een integrale geschiedenis zijn. Voor elk van de onderscheiden perioden is de ontwikkeling op een aantal terreinen weergegeven: politiek en economie; maatschappelijke verhoudingen, ideologie en mentaliteit. Alleen over kunst en literatuur treft de lezer niets aan, omdat Zürcher zich op deze terreinen niet competent acht. Wat de indeling in perioden betreft, wordt na een inleidend deel over het Osmaanse Rijk in de 19de eeuw in het tweede deel vooral de opkomst van de Jong Turken en van het bewind van Atatürk geschetst. Deel drie handelt over de turbulente geschiedenis na 1950, met haar vele kabinetswisselingen, militaire staatsgrepen, de overgang van een geleide economie naar een exportgeoriënteerde markteconomie, de situatie van de mensenrechten, het Koerdische vraagstuk, de groei van het islamisme en van militant secularisme, alsmede de vraag naar de Turkse identiteit.

In dit laatste deel komt de schrijver dichtbij de actualiteit, als hij aangeeft dat de buitenlandse politiek na 1990 drie concentratiepunten kende. Een wisselende aandacht kreeg de relatie met het *Westen*, in het bijzonder de Europese Unie. Daarnaast boekte Turkije succes qua buitenlands beleid in de *Balkan* en de *Zwarte-Zeeregio*. Ook was er de actieve *Centraal-*

Aziëpolitiek, gericht op de vijf onafhankelijke republieken, met etnisch en cultureel verwante volkeren, die zijn ontstaan na de ineenstorting van het sovjetblok. Wat het laatste onderwerp betreft, maakt Zürcher een duidelijk onderscheid tussen enerzijds de gekozen politici, met grandioze toekomstbeelden betreffende de pan-Turkse samenwerking, en anderzijds de ambtelijke strategen op het ministerie van buitenlandse zaken en tot op zekere hoogte de legerleiding, die daar veel nuchterder over waren.

In een korte epiloog toont de schrijver zich duidelijk *optimistisch* over de toekomst. In een daarbij aansluitend scenario ziet hij in de huidige politieke constellatie de mogelijkheid dat Turkije overgaat naar een volwaardige burgermaatschappij. Dat is ook voor de wereldpolitiek van belang, omdat in een tijd van groeiend religieus geïnspireerd radicalisme en toenemende 'islamofobie' in het Westen een dergelijke overgang kan aantonen dat democratisch pluralisme mogelijk is in een islamitische maatschappij. Overigens ziet hij dat voorbeeld nog niet direct gevolgd door andere landen in het Midden-Oosten, omdat de maatschappelijke structuur in de Arabische landen sterk verschilt van die in Turkije.

Als concrete problemen voor de toekomst ziet hij terecht de enorme kloof tussen arm en rijk, het ontbreken van consensus over de vraag wat secularisme nu precies inhoudt en de vraag naar het wezen van de Turkse identiteit. In verband met het laatste probleem verwijst hij naar het Koerdische vraagstuk. En we weten nu dat ook de Armeense kwestie weer sterk opspeelt. Bovendien zijn weliswaar in oktober 2005 de onderhandelingen over toetreding tot de EU van start gegaan, maar onenigheid over de kwestie-Cyprus heeft inmiddels tot ernstige stagnatie geleid.

Het is dan ook wijs dat Zürcher

naast het optimistische scenario een alternatief *nachtmerriescenario* schetst. Daarvoor verwijst hij naar de mogelijke instabiliteit van de economie en naar spanningen tussen regering en leger. De belangrijkste negatieve factor is voor hem echter de mogelijkheid dat als gevolg van de weerstand tegen de Turkse toetreding in de Europese landen, de deur naar Europa gesloten zou blijven. Die weerstand heeft volgens hem ook te maken met de onzorgvuldige manier waarop de uitbreiding van de EU met de Oost-Europese en mediterrane landen door de politieke elites van Europa is behandeld. Voor deze onzorgvuldige aanpak zal Turkije misschien de prijs moeten betalen. Een neerwaartse spiraal in de beeldvorming over en weer is zeker niet ondenkbaar, als we er kennis van nemen dat de afgelopen twee jaar in Turkije – vooral in reactie op de Europese weerstand – de steun voor het EU-lidmaatschap fors is gedaald.

Ten slotte onderscheidt Zürcher, ergens tussen het optimistische en het nachtmerriescenario in, nog de weg van het *doormodderen*. Hoe dan ook, Zürcher acht het in elk geval van belang de enorme prestaties van de Turken te erkennen. Zij hebben twee eeuwen lang blij gegeven van een heel groot aanpassingsvermogen en van vastberadenheid om de dominante beschavingen van het tijdperk bij te benen. Hij eindigt zijn boek in het bijzonder met een eerbetoon aan de opmerkelijke generatie van Atatürk, zonder welke Turkije waarschijnlijk niet had voortbestaan, hoewel het verkeerd zou zijn het kemalisme als een recept voor de toekomst te zien.

Het boek is fraai uitgegeven, met een prachtige foto op de omslag, die de relatie tussen heden en verleden symboliseert: de 19de-eeuwse Mecidiye-moskee in Istanbul-Ortaköy met op de achtergrond de brug over de Bosporus van 1973. De studie van

Zürcher is een min of meer encyclopedisch naslagwerk. Het boek bevat namelijk ook 'biografische notities' over belangrijke figuren uit de Osmaanse en Turkse geschiedenis en een verklarend biografisch overzicht 'als een praktische gids voor hen die meer willen lezen', een verklarende woordenlijst en een index. Er zijn bovendien nog een omvangrijk notenapparaat en een uitvoerige bibliografie toegevoegd. Daarmee is het – met de woorden van de auteur in zijn voorwoord – een tamelijk dik en een 'best moeilijk' boek over de Turkse geschiedenis geworden. Dat komt naar mijn mening ook doordat de historische beschrijvingen met feiten en gebeurtenissen soms wel erg gedetailleerd zijn, zodat het wat moeilijk is de grote lijnen te blijven zien. Bovendien zijn soms de overgangen nogal abrupt. Niettemin is het boek zeer geschikt als introductie en naslagwerk voor diegenen die een meer dan algemene belangstelling hebben voor Turkije, als kandidaat-lid van de Europese Unie en wellicht als toeristenbestemming. Dat zullen er zonder twijfel velen zijn; het land staat immers meer dan ooit in de belangstelling.

Jan Postma

Drs J.K.T. Postma is oud-secretaris-generaal van het ministerie van Financiën. In de afgelopen drie jaren bracht hij een aantal werkbezoeken aan Ankara en Istanboel om te adviseren over de vernieuwing van het financiële bestel in Turkije.

Saoedi-Arabië: koninkrijk op drift

Paul Aarts & Gerd Nonneman (red.):

Saudi Arabia in the Balance. Political Economy, Society, Foreign Affairs.

Londen: Hurst & Company, 2005;

xvi + 462 blz.; £ 20,= (pb)/£ 50,= (hb);

ISBN: 1-85065-803-X (pb)/1-85065-802-1 (hb)

Saoedi-Arabië kwam onlangs prominent in beeld als de grote verzoener tussen Hamas en Fatah. Het Saoedische koninkrijk sloeg daarmee een paar vliegen in één klap: het werpt zich nu op als de kampioen van de Arabische zaak, weet daarmee Iran met zijn regionale aspiraties op een zijspoor te zetten en bespeelt tegelijkertijd het religieuze register door de shi'itische 'overwinningen' van Iran en Hizbollah te pareren met een score voor het soennitische kamp.

Dit actuele voorbeeld is illustratief voor de wijze waarop Saoedi-Arabië op diverse schaakborden tegelijk speelt. Nieuw is dat Saoedi-Arabië zich in toenemende mate profileert als speler in de regionale en internationale politiek. Dat deed het al langere tijd achter de coulissen, vooral door allerlei organisaties en zelfs landen te financieren, zoals Saddam in zijn oorlog tegen Iran en de Afghaanse *mujahideen* tegen de Sovjetunie.

Het is echter moeilijk inzicht te krijgen in de beweegredenen van Saoedi-Arabië. Kennis over Saoedi-Arabië is altijd fragmentarisch geweest, overschaduwed door vooroordelen en verhalen die de stereotypen over het land bevestigen. Saoedi-Arabië is een gesloten land, dat lijkt te bestaan uit paradoxen. Het woestijnstaatje wist dank zij de enorme olievoorraden snel te moderniseren en tegelijkertijd een zeer conserva-

tieve en bijna feodale samenleving te handhaven. Conservatiever islamitisch dan Saoedi-Arabië zijn, lijkt bijna niet mogelijk, en toch kampt het land al bijna dertig jaar met critici die menen dat het nog niet islamitisch genoeg is. En hoewel de val van het Huis van Saoed herhaaldelijk is voorspeld, blijft deze steeds maar uit.

De bundel *Saudi Arabia in the Balance* is daarom meer dan welkom. Het boek bevat veertien dieptestudies over de hedendaagse Saoedische samenleving, binnenlandse politiek, economie en buitenlands beleid. De studies zijn zeer leesbaar geschreven en ze vormen een mooi complementair geheel.

Saudi Arabia in the Balance zal zowel de beginneling als de gevorderde waarnemer van het Saoedische koninkrijk een schat aan informatie en inzichten verschaffen. Het boek laat duidelijk zien hoe complex de Saoedische samenleving, economie en politiek in elkaar steken, en maakt ook duidelijk dat de oproep in binnen- en buitenland tot hervormingen niet zo simpel is als zij klinkt.

Saoedi-Arabië is 'in flux', zoals de redacteurs in hun conclusie schrijven: alles is in verandering, in het bijzonder na 11 september. De bevolking groeit razendsnel (meer dan de helft van de Saoediërs is jonger dan achttien jaar), evenals de werkloosheid, die men wil oplossen door Saoediërs zelf te laten werken in plaats van de miljoenen buitenlandse gastarbeiders; de economie is dringend aan hervorming toe, inclusief het systeem van patronage en rechtsonzekerheid; en het Huis van Saoed moet ervan doordrongen raken dat Saoedi-Arabië niet hun persoonlijk eigendom is, maar van alle Saoediërs, wat effectief betekent dat democratisering noodzakelijk is.

Maar hoe te democratiseren, en volgens welk model? Opmerkelijk is dat de oudere generatie Saoediërs een ruimere blik op de wereld heeft dan de jongere. Dat heeft te maken met de scholing, zo analyseert één van de hoofdstukken van *Saudi Arabia in the Balance*. Tot omstreeks 1980 volgden de meeste Saoediërs hun hogere opleiding in de Verenigde Staten, daarna beschikte Saoedi-Arabië over voldoende scholen en universiteiten om Saoediërs hun opleiding in Saoedi-Arabië zelf te laten volgen. De curricula van deze opleidingen, zo bleek na 11 september, was echter doordrenkt van de wahhabistische visie, die de wereld verdeelt in gelovigen en ongelovigen, ongelovigen aanmerkt als vijanden van de moslims, en onderwijs in andere religies, culturen of samenlevingen niet belangrijk vindt.

Na 11 september werd ook duidelijk dat Saudi Arabia niet alleen bron, maar tevens exporteur is van zeer conservatief islamitisch gedachtegoed. Het wahhabisme, de sektarische vorm van soennitische islam waar het Koningshuis zich mee heeft verbonden, had ook zijn invloed in het islamitische buitenland, waar veel geld wordt besteed aan scholen en moskeeën.

In zijn buitenlands en economisch beleid voert Saoedi-Arabië echter een veel pragmatischer koers, zo blijkt uit *Saudi Arabia in the Balance*. Niet de ideologie van het wahhabisme, maar de economische en politieke belangen van het koninkrijk voeren dan de boventoon. Een evenwicht bewaren tussen deze wereldlijke en religieuze belangen is de ware balanceeract van het Huis Saoed.

Dat blijkt uit twee gebeurtenissen, die *turning points* in de jonge Saoedische geschiedenis zijn: de Irakese inval in Koeweit in 1990 en de aan-

slagen van 11 september 2001. In het eerste geval moest het Koningshuis alle zeilen bijzetten om de steun van buitenlandse militairen religieus te verantwoorden. Na de aanslagen van 9/11 moest het Koningshuis opnieuw enorme inspanningen leveren, nu om de wereldopinie ervan te overtuigen dat Saoedi-Arabië niet de voedingsbron van islamitisch extremisme is.

Opvallend is dat beide gebeurtenissen aanleiding zijn geweest voor de

opkomst van oppositiebewegingen in Saudi Arabia, zowel conservatief-religieus als liberaal. Kenmerkend voor het Saoedische klimaat is dat de openbare petities van deze bewegingen aan het Koningshuis – op zich zelf al een unicum – hebben geleid tot zowel hervormingen als arrestaties.

Het voorgaande is slechts een kleine selectie aan onderwerpen dat in *Saudi Arabia in the Balance* aan de orde komt en illustreert dat een

analyse van Saoedi-Arabië al snel leidt tot de constatering van een bijzonder complex geheel aan factoren die allemaal met elkaar vervlochten zijn. Het is de verdienste van dit boek dat het de lezer veilig door dit labyrint leidt.

Maurits Berger

Mr dr Maurits Berger is verbonden aan het Instituut Clingendael.

Onthullende reis door de islamitische wereld

Jason Burke:

De weg naar Kandahar. Een reis langs de conflicten in de islamitische wereld.

Amsterdam: Mets & Schilt, 2006;

303 blz.; 29,90 euro;

ISBN: 978-90-5330-516-4

Het is zomer 1991: twee Britse studenten besluiten na een ontspannen vakantie in Turkije dat het tijd is voor echte actie. Jason Burke en zijn reisgenoot trekken vanuit Turkije met een taxi voor tien euro zuidwaarts naar het noorden van Irak. Want wat is er spannender dan je aansluiten bij de *peshmerga's*, die al jaren strijden voor een eigen onafhankelijke staat? En dat juist op het moment dat deze eenheid van Koerdische verzetsstrijders door de troepen van Saddam Hoessein wordt teruggedreven richting de bergen in het Noorden.

Zo begint Jason Burke's nieuwste boek *De weg naar Kandahar. Een reis langs conflicten in de islamitische wereld*. En zo leest ook de rest van het boek: als een persoonlijke ontdekkingsstocht annex reisverhaal van een nieuwsgierige Brit die zich door grensposten noch door zwaar bewapende guerrillastrijders laat te-

genhouden. Opvallend is dat de jonge Burke destijds zonder enige voorkennis (hij en zijn reisgenoot wisten nog net dat de eerste Golfoorlog was beëindigd) en met open vizier door Irak en andere islamitische landen trok.

Inmiddels is Burke al jaren verslaggever voor de Engelse zondagskrant *The Observer* en schreef hij eerder twee boeken over radicaal moslimactivisme: *Al-Qaeda: Casting a Shadow of Terror*, gevolgd door *Al-Qaeda: The True Story of Radical Islam*. Hierin gaat hij op zoek naar de structuur van het hedendaagse islamitische activisme en komt hij tot de conclusie dat Al-Qaeda voornamelijk een *denkbeeld* is en niet een door Osama Bin Laden geleide wereldomvattende organisatie, zoals veel westerse media deden voorkomen. Het spreken over *de* islamitische wereld versus *de* westerse wereld getuigt volgens hem van een volstrekt ongenueanceerde houding.

In zijn nieuwe boek wil Burke hetzelfde aantonen, nu echter aan de hand van zijn persoonlijke ervaringen. Hij wil de lezer laten zien dat een 'clash of civilizations' onzin is; dat er geen sprake is van twee duidelijk omgrensde blokken die recht tegenover elkaar staan. Volgens Burke moet meer gekeken worden naar wat mensen gemeen hebben en niet wat hen

scheidt. Een mooie uitspraak die hij in *De weg naar Kandahar* doet, is dat '[d]e islam een etiket [is] dat op veel dingen geplakt kan worden maar dat geen ervan afdoende beschrijft'.

In zestien vlot geschreven hoofdstukken neemt Burke ons mee door Pakistan, Afghanistan, Irak en de Palestijnse gebieden. Op tamelijk chaotische wijze lezen we over de ontmoetingen die hij heeft met taxichauffeurs, martelaars, politici, legerofficieren, smokkelaars, talloze tussenpersonen in de zoektocht naar Bin Laden en de familieleden van een zelfmoordenaar. Hij is getuige van een executie en twee amputaties, wordt beschoten en neemt deel aan de Ramadan, wat hem overigens slecht afgaat. Als lezer raak je door de snelle en persoonlijke schrijfstijl soms de weg kwijt. Je vraagt je af: 'zijn we nu in Pakistan of Afghanistan en in welk jaar ook al weer?' Anderzijds is het voor de leek een zeer leesbaar boek. Het bevat geen ellenlange uiteenzettingen over *de* islam of de politieke situatie van de landen die Burke bezoekt. Je krijgt als lezer het gevoel alsof je meereist, vooral door de persoonlijke opmerkingen en kleine anekdotes. Zo vertelt Burke over zijn verblijf op een Amerikaanse basis in de Afghaanse lente van 2002, waar hij

meedoet met een potje voetbal en de teksten die door de Amerikaanse soldaten op de wc-deuren zijn geschreven, noteert.

In de enkele analytische beschouwingen in dit boek wordt de rol van de media en het westerse beeld van islamitisch terrorisme bekritiseerd. Burke verbaast zich bijvoorbeeld over de reactie van het 'westen' op 9/11. Bij zijn terugkeer in Groot Britannië ziet hij dat er een volstrekt verkeerd beeld heerst over de aard van Al-Qaeda. Al-Qaeda wordt gezien als een monolithische organisatie en de aandacht van de 'war on terror' richt zich uiteindelijk op één enkele staat, Irak.

In het laatste hoofdstuk beschrijft Burke de woede die hij voelde, toen in juli 2005 in Londen vier bommen tot ontploffing werden gebracht. Hij was boos op de aanslagplegers, de moslim-gemeenschapsleiders en op de Britse regering die bleef ontkennen dat er géén verband was tussen de aanslag en de Britse aanwezigheid in Irak. Hoewel bomaanslagen niet nieuw voor Burke waren, is het voor hem onvoorstelbaar en onbegrijpelijk dat dit in zijn eigen stad kon gebeuren. Om het beter te begrijpen, gaat hij terug naar Pakistan. Daar komt hij toch al snel tot de conclusie dat de mannen die de aanslagen pleegden niet representatief zijn voor de

gehele islamitische wereld. De meeste mensen die hij ontmoet zijn aardig en gastvrij en er is meer dat mensen delen dan dat ze scheidt. Toegeven aan hokjesgeest, aan het trekken van scheidslijnen tussen mensen, is, volgens Burke, toegeven aan de mannen en vrouwen van het geweld.

Manon Korthals

Manon Korthals studeerde politicologie en internationale betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is verbonden aan het Kenniscentrum van de Partij van de Arbeid te Amsterdam.

Oproep aan media: vertel wat we *niet* zien

Joris Luyendijk

Het zijn net mensen. Beelden uit het Midden-Oosten.

Amsterdam: Podium, 2006; 220 blz.;

18,00 euro;

ISBN-10: 90-5759-316-5;

ISBN-13: 978-90-5759-316-1

Uit onderzoek blijkt dat ons beeld van het nieuws, en dus ook ons beeld van de wereld, in hoge mate wordt bepaald door de media. Maar waar halen de media hun beelden vandaan? Joris Luyendijk werkte vijf jaar als correspondent in het Midden-Oosten. En beschreef zijn verbazing in *Het zijn net mensen*.

Het is een heel ander boek geworden dan de schrijver voor ogen had, bekend hij in zijn proloog. Eigenlijk had hij willen uitleggen *hoe het allemaal zit* in het Midden-Oosten. Maar hij beschrijft vooral de verwarring die zich meester maakt van een nieuwsgager die even afstand neemt van de indringende beelden en de prachtige *quotes*. Pas gaandeweg wordt duidelijk waar die verwarring vandaan

komt. Niet uit een botsing tussen ware en onware werkelijkheden, maar uit de onderlinge tegenstrijdigheid van alle waargenomen werkelijkheden.

De demonstranten die in Bagdad staan te juichen terwijl het kolossale standbeeld van Saddam Hoessein omver wordt getrokken: ze zijn echt, ze voelen zich bevrijd en de beelden die CNN ervan uitzond, zijn een goed voorbeeld van vrije nieuwsgaring. Maar de beelden van Al-Jazira, van enige afstand gemaakt, zijn óók echt: het groepje juichende Irakezen blijkt maar klein te zijn; er zijn veel meer passieve omstanders. En er zijn Amerikaanse soldaten, die hun eigen vlag over het beeld gooien, en – na kort beraad – snel weer weghalen.

Zo vergaat het de goedwillende correspondent: hij neemt de werkelijkheid waar in kleine stukjes en beetjes, en moet op basis daarvan een gezaghebbend beeld van het nieuws in een hele regio scheppen. De professionele 'hulp' die hij daarbij krijgt van officiële voorlichters, maakt het werk er niet gemakkelijker op.

Alle werkdruk en ongemak worden in de eerste maanden van de nieuwbakken correspondent gecompenseerd door het hebben van een primeur of een *opening krant*. Maar na verloop van tijd slaat de twijfel toe. Hij moet zijn beeld van de Arabieren bijstellen: het zijn niet alleen 'onredelijke mannen die vlaggen of poppen in brand staken en akelige dingen riepen over het Westen'. En Egyptische vrouwen zijn niet alleen maar zielige en onderdrukte wezens.

Luyendijk beschrijft hoe hij geleidelijk de kloof ontwaart tussen de werkelijkheid in zijn regio en hoe de media – hijzelf inclusief – erover schrijven. Nieuws gaat nu eenmaal niet over het belangrijkste in de wereld, maar over dat wat afwijkt van het alledaagse: een aanslag is nieuws, een al jaren voortdurende bezetting niet. Nog moeilijker: welke bronnen zijn te vertrouwen? De officiële staatsmedia bij voorbaat niet. Door het westen gesubsidieerde mensenrechtenactivisten wél? Hoe representatief is de gewone man (*vox pop*)? En hoe weet je als journalist zeker dat de dissident

tegenover je niet op de loonlijst staat van de geheime dienst?

Luyendijk weet bij zijn lezers het beklemmende gevoel op te roepen dat hij zelf vaak moet hebben gehad: 'Ik waande me soms in zo'n reality show op tv waar deelnemers onmogelijke opdrachten krijgen. In mijn geval: speel journalist in een systeem waar dat niet kan.' (blz. 82).

Leiden is dan ook in last als de Midden-Oosten-correspondenten na 11 september 2001 plotseling de vraag moeten beantwoorden hoeveel steun Al-Qaida heeft in de Arabische wereld. Het eerlijke antwoord ('niemand weet het') wordt niet geaccepteerd. Dat draagt bij aan een beeld van Bin Laden als een islamitische Hitler en een nietsontziende fundamentalist. Wat ook weer een *deel* van de werkelijkheid is. Maar een derde dimensie (Al Qaida's pijlen zijn vóór alles gericht

op Arabische dictators die door het Westen worden gesteund) haalt nauwelijks de westerse media.

Het zijn net mensen staat al maanden hoog op de bestsellerslijsten. Toch heeft het niet geleid tot de reactie die de schrijver graag had gezien: meer openheid over de beperkingen bij het journalistieke werk. Beperkingen die van vitaal belang zijn voor iedere internationale spectator.

Wel kreeg Luyendijk weerwoord van een prominente vakbroeder: Afrika-correspondent Koert Lindijer noemde het problematiseren van vrije nieuwsgaring in een dictatuur *oude koeien uit de sloot halen*.¹ Volgens Lindijer is de werkelijke kunst van het correspondentschap 'greep hebben op het verhaal, uitleg en duiding, het beschrijven van sfeer om de lezer de vreemde verre wereld binnen te halen'. Daarom moeten correspon-

denten 'minder op bezoek gaan bij machthebbers, en meer bij auteurs, musici, bedelaars en hoeren'.

Wie dat leest, moet wél bedenken dat Lindijer veel verwacht van goede achtergrondverhalen, en niets moet hebben van televisie als nieuwsmedium: 'Televisie is geen berichtgeving maar show.'

Noot

- 1 Koert Lindijer, 'Een correspondent moet minder in beeld en meer naar het feest', in: *NRC Handelsblad*, 24 februari 2007.

Jan Jaap Kleinrensink

Jan Jaap Kleinrensink, politicoloog en neerlandicus, doet onderzoek naar diplomatiek taalgebruik.

Kalkar en de kernenergie

Kees van den Bosch:

De Angstreactor - Kalkar, kroniek van een eeuwige belofte.

Amsterdam: Uitgeverij SUN, 2006; 270 blz.; 19,50 euro; ISBN: 90-8506-292-6

'Een nieuwe energiebron, die poolkappen zal doen smelten, woestijnen vruchtbaar maken en die de weg zal openen naar een nieuw paradijs.' Deze uitspraak van Albert Einstein was in 1957 te zien op 'Het Atoom', een Nederlandse tentoonstelling over de geschiedenis van de energievoorziening, waarin de onbegrensde mogelijkheden van kernenergie voor Nederland in de toekomst centraal stonden.

Met deze uitspraak opent het boek *De Angstreactor* van Kees van den Bosch. Het beschrijft aan de hand van interviews met de belangrijkste betrokkenen de geschiedenis van

planning en bouw van de kernreactor in Kalkar, en de redenen dat deze installatie nooit elektriciteit heeft geproduceerd. Kalkar moest de voorloper worden van een nieuwe generatie kerncentrales. Deze 'snelle kweekreactoren' zouden, doordat ze méér brandstof produceerden dan ze verbruikten, haast onbeperkt goedkope elektriciteit kunnen produceren en daarmee het wereldenergieprobleem kunnen oplossen. Ook was Kalkar een belangrijk industriepolitiek demonstratieproject, waarin Duitsland de concurrentie met Frankrijk en de andere kernenergiemogendheden kon aangaan om een nieuwe technologie voor vreedzaam gebruik van kernenergie op de kaart te zetten. Nederland en België konden daarvan goed meeprofiteren en namen daarom ook deel in dit project, dat startte in 1960 met de oprichting van een projectgroep 'Schnelle Brüter' in het *Kernforschungszentrum* Karls-

ruhe en dat aanvankelijk in 1974 twee prototypen had moeten opleveren.

Zover is het nooit gekomen, want in de loop der jaren veranderden geleidelijk de omstandigheden die de basis vormden voor de bouw van kweekreactoren. De wereldvraag naar elektriciteit steeg veel minder snel dan verwacht. Ook bleek uranium helemaal niet zo snel een schaarse en daarom dure brandstof te worden dan aanvankelijk aangenomen. Bovendien bleek de angst voor de risico's van kernenergie een zo grote groep mensen te kunnen mobiliseren, dat aan het ene prototype dat uiteindelijk in Kalkar gebouwd zou worden, telkens verdergaande veiligheidseisen werden gesteld. Daardoor werd de vergunningverlening, die door het nieuwe ontwerp van de centrale toch al niet snel verliep, steeds verder vertraagd. Na het ongeluk met de kerncentrale in Tsjernobyl in 1986 leidde dit uiteindelijk tot de beslissing

van de Duitse regering het Kalkar-project definitief te beëindigen. De al afgebouwde centrale werd, zonder ooit in gebruik geweest te zijn, weer afgebroken. Nog later werd in de overblijfselen van de reactor een pretpark geopend, bij de bouw waarvan onder onduidelijke omstandigheden een dode viel.

De Angstreactor gaat over hét symbool van de maatschappelijke weerstand tegen kernenergie in Nederland in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Voor iemand die in energie geïnteresseerd is en die te jong is om de maatschappelijke protesten tegen kernenergie in de jaren zeventig en tachtig bewust te hebben meegemaakt, geeft het boek een heel boeiend beeld van deze tijd en van het levensgevoel dat daarbij hoorde. 'Tegen kernenergie zijn' maakte daarvan voor veel mensen een integraal onderdeel uit, niet in de laatste plaats vanwege de angst voor de politiestaat, die nodig zou zijn om de voor kweekreactoren vereiste plutoniumstromen te beveiligen.

Het boek is een *pageturner*, waarvan de schrijfstijl de signatuur van de auteur als radio- en documentairemaker verraad. Zo komen de hoofdpersonen van het drama allemaal uitvoerig aan het woord, en worden ze telkens ingeleid door uitgebreide sfeerbeschrijvingen, waarin ook de auteur zelf

vaak een rol speelt. Je hebt daardoor bij het lezen soms meer het gevoel dat je naar een radioverslag zit te luisteren dan dat je een boek leest. Door het verspringende perspectief, waarin soms projectleiders van de kerncentrale aan het woord zijn en dan weer prominente tegenstanders, ontstaat een goed beeld van de uiteenlopende visies op kernenergie, waarvan er niet noodzakelijk één de enige juiste is. Ook geeft *De Angstreactor* een interessant beeld van de industriële en politieke overwegingen in Nederland, Duitsland en België die een rol hebben gespeeld bij planning en bouw van de centrale, en bij de uiteindelijke beslissing om deze geen toestemming te verlenen om in bedrijf te gaan.

Toch valt er ook het een en ander aan te merken op dit boek. Dat een VPRO-radiomaker zich verschrijft en het edelgas argon op een plek 'argos' noemt, is vooral grappig. Maar jammer is wel dat het boek niet echt een keuze kan maken tussen het beschrijven van de geschiedenis van Kalkar en het plaatsen van deze ontwikkeling in een bredere context van internationale (kern-)energiepolitiek. Zo neemt het boek een wel erg uitgebreide aanloop met een hoofdstuk over Claude Robert Eatherly, één van de piloten die betrokken was bij het gooien van de atoombom op Hiroshima en die als enige later spijt kreeg van zijn betrok-

kenheid. Daarentegen beperkt het boek zich bij de rol van Nederland tot de betrokkenheid bij Kalkar, terwijl een korte verwijzing naar de bouwplannen voor kerncentrales in Nederland die op hetzelfde moment bestonden, meer zicht had kunnen geven op hoe er in het algemeen in Nederland over kernenergie gedacht werd in de decennia dat de bouw van Kalkar speelde.

Zo wordt het boek naar het einde toe steeds minder informatief en lijkt het wel alsof ook de energie van de auteur steeds meer opraakt. Ronduit teleurstellend is dat het nawoord alleen ingaat op de bouw van het pretpark in de centrale in Kalkar. Daarmee blijft de lezer verstoken van informatie over de *revival* van kernenergie in de laatste jaren, waarbij ook het concept van de snelle kweekreactoren weer om de hoek komt kijken. Een discussie van deze laatste ontwikkelingen had het boek compleet gemaakt, want het lijkt erop dat kernenergie en ook de snelle kweekreactoren – al dan niet terecht – weer een toekomst hebben. Alleen deze keer als technologie die kan bijdragen om te voorkómen dat de poolkappen smelten.

Stephan Slingerland

Stephan Slingerland is senior onderzoeker bij het *Clingendael International Energy Programme* (CIEP).

Vijfstemmig advies

Maurits Berger, Peter van Ham, Hans Labohm, Alfred Pijpers & Bart Tromp:
Verboden toespraken – Vijf lezingen die de Nederlandse minister van buitenlandse zaken niet zal houden.

Den Haag: Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael, 2007; 48 blz.; 10,- euro; ISBN: 90-8506-292-6

Onlangs verscheen van Pascal Boniface, directeur van het Franse *Institut de Relations Internationales et Stratégiques*, een open brief in boekvorm met aanbevelingen voor het buitenlands beleid van zijn nieuw te verkiezen staatshoofd.¹ De auteur pleit daarin onder meer voor het ontwikkelen van Europa tot een strategische machtsfactor. Als landen waarmee Frankrijk dit project vruchtbaar kan aanvatten, noemt hij, in het licht van vergelijkend opinieonderzoek, behalve Duitsland, ook België, Italië, Spanje, Griekenland, Zweden en Finland.

Twee dingen vallen hierin op. Ten eerste dat hij onomwonden afscheid neemt van de houding die het gaulisme ooit leek te hebben ontleend aan Schillers *Wilhelm Tell*: 'Der Starke ist am mächtigsten allein.' En ten tweede dat Nederland in dit rijtje van nuttige medestanders ontbreekt. En dan te bedenken dat in een recente bundel van Clingendael, waarin bij wijze van denkoefening vijf voorlopig onhaalbare voorstellen voor het nieuwe kabinet bijeen zijn gebracht, een vergelijkbaar pleidooi voor een sterk Europa voorkomt, maar dan met het advies om hiertoe uitgerekend samen met Frankrijk het initiatief te nemen.

Het schrijverscollectief van vijf auteurs uit de stal van Clingendael beoogt het denken over extern beleid te ontdoen van lui conformisme. De vijf bijdragen, naar het toeschijnt

afgedrukt in de alfabetische volgorde van hun primaire auteurs, zijn bewust onderling in tegenspraak, maar hebben gemeen dat zij zich keren tegen de opvatting als zou een Nederlandse regering, zijnde object van internationale verhoudingen, zelf niet hoeven na te denken over beleidsalternatieven.

Bij het aantreden van het nieuwe kabinet kwam ook J.L. Heldring met een lijstje van potentiële medestanders op het internationale toneel,² maar dan in het negatieve. Naar zijn oordeel valt op Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Benelux géén staat te maken. Eerder in hetzelfde stuk sloot hij trouwens al uit dat hoe dan ook de partners naar Nederland zullen willen luisteren en roept hij uit: 'Ze zien ons aankomen! Nederland heeft zich door zijn neen tegen het grondwettelijk verdrag ongeveer uitgeschakeld.' Buitenlandse bronnen voor laatstbedoelde analyse voert hij niet aan. Wél past zij wonderwel in een langlopende evolutie in Heldrings denken waarbij het oorspronkelijke uitgangspunt, namelijk dat gelijk krijgen van groter belang is dan gelijk hebben, geleidelijk is verschoven naar de opvatting dat Nederland, om zeker te zijn dat het nooit ongelijk krijgt, zich het beste altijd gedeisd kan houden.

Aan zo'n overmatige bescheidenheid bezondigt zich bedoeld collectief werkstuk vanuit Clingendael in elk geval niet. Het is nogal merkwaardig van opzet. In een *Ten geleide* heten de over de hoofdstukken verdeelde beleidsaanbevelingen weliswaar vooralsnog irreëel, maar niettemin op zich zelf 'goed onderbouwd'. Op dit laatste valt wel het nodige af te dingen. De opstellers leveren hun pleidooien zonder veel aandacht te schenken aan voor de hand liggende tegenwerpingen. Die moeten, omdat de voor-

stellen onderling tegenstrijdig zijn, vooral in concurrerende hoofdstukken worden gezocht. Kortom, alles is in het werk gesteld om het boekje voor politici die krap in hun tijd zitten, zo min mogelijk attractief te maken. Dat roept zijdelings wel een vraag op naar de toch beoogde doelgroep.

De auteurs gaan intussen, net als Boniface voor Frankrijk, op zoek naar meer partners in Europa en daarbuiten. Zo bevat het eerste hoofdstuk een oproep in gesprek te treden met confessionele actoren in de islamitische wereld, met inbegrip van de fundamentalisten van Hezbollah en Hamas. Het kroonargument hiervoor is evenwel weinig overtuigend, namelijk dat het *streven* naar een kalifaat tot invoering en handhaving van de sharia niet hoeft te verontrusten, omdat de meeste moslims hierbij denken aan onschuldige zaken zoals bevordering van rechtvaardigheid en van welzijn. Dit mag *in abstracto* waar zijn, *in concreto* denkt de grote massa van hen toch vooral aan *minder* vrijheid voor vrouwen, voor homo's, voor afvalligen en voor libertijnse kunstenaars dan met de universele opvatting van mensenrechten overeenkomt. (In dit licht is trouwens ook moeilijk te begrijpen waarom P.H. Donner vorig jaar, kort voor zijn aftreden als minister van Justitie, in een kamerdebat tot tweemaal toe beklemtoonde dat, *indien* een meerderheid in Nederland langs door de grondwet aangegeven weg enigerlei vorm van sharia zou invoeren, wij allen 'aan die uitkomst gebonden' zijn. Niet alleen met de Verlichting, maar zelfs met Calvijn valt dit lastig te rijmen.) Niettemin hekelt dit eerste hoofdstuk in *Verboden toespraken* terecht dat het Westen de radicalen binnen de wereld van de islam nodeloos in de kaart speelt door nog steeds aan hen, met een dubbele standaard,

zwaardere voorwaarden op te leggen voor erkenning als gesprekspartner dan bijvoorbeeld aan Israël.

In een ander hoofdstuk wordt daarentegen juist aangedrongen op een wereldomvattende alliantie van westerse gerichte democratieën, waarin, behalve de leiding van de Verenigde Staten, in het bijzonder ook Israël als schakel niet gemist kan worden. Die alliantie moet zich teweerge stellen tegen internationale gevaren zoals daar zijn: terrorisme, verspreiding van wapens voor massavernietiging, islamofascistische terreur, ongeremde migratie, alsmede grootscheeps economisch en ecologisch verval. Een en ander op basis van de fundamentele westerse beginselen. Of hiertoe ook eerbiediging van een internationale rechtsorde zonder aanzien des lands behoort, wordt niet duidelijk.

Als gezegd staat Israël aangeprezen als een strategische bondgenoot in de strijd voor westerse belangen en waarden en het zou dan ook moeten worden opgenomen in de NAVO. Verzwegen wordt hier al meteen het probleem dat een verplichting tot militaire bijstand het wel in de allereerste plaats moet hebben van een duidelijke geografische afbakening van bondgenootschappelijk verdragsgebied. Israël heeft echter steeds geweigerd zijn oostgrens te markeren. Opeenvolgende regeringen wilden immers al veertig jaar lang de handen vrijhouden om land te koloniseren en grensstenen van een ander te verplaatsen, een formule uit Deuteronomium 27:19 die Multatuli

anderhalve eeuw geleden al inriep in zijn protest tegen koloniaal optreden van Nederland op Java.

Voor het volkenrecht moeten we evenwel terecht bij een opstel verderop, waar in het welbegrepen Nederlands belang een eerlijker wereldorde in zowel politiek als economisch opzicht staat aanbevolen, een orde waarin het kapitalisme, met zijn valse pretentie van echte vrijhandel, nooit heeft kunnen voorzien en, tegen de achtergrond van de grote ecologische en demografische uitdagingen van deze tijd, minder dan ooit zal kunnen voorzien. In nog weer een andere bijdrage was echter al op economische gronden het pleit gevoerd voor geleidelijke uitfasering van de ontwikkelingssamenwerking en de raad gegeven te vertrouwen op liberalisering van de economie als succesfactor. Het mag waar zijn dat hulp als economische motor dikwijls faalt bij gebrek aan een bestuurlijke infrastructuur in ontvangende landen, wat trouwens Bolkestein al dertig jaar geleden in artikelen betoogde, maar daarmee is nog niet aangetoond dat nergens politieke en overige niet kwantificeerbare resultaten vallen te boeken.

Het eerder genoemde voorstel om, in samenspraak met Frankrijk, Europa tot fort en militaire supermogenheid te maken, moet het helaas stellen zonder financiële onderbouwing, terwijl hier ook de roep om interne eenheid, niet alleen in politiek, maar ook in cultureel en religieus opzicht, nogal hol klinkt. Een nadere analyse

van de uitzichtloosheid van de huidige Atlantische koers zou misschien zinvoller zijn geweest. Dit te meer omdat in het hoofdstuk dat de tegenhanger vormt, juist alleen maar het hersenschimmige van het Europese alternatief wordt getoond.

Het is te hopen dat dit boekje niet al te scherp in het buitenland zal worden opgemerkt, want dat zou de verwarring over de constructieve opstelling van Nederland nog aanzienlijk vergroten. Het is misschien het voorrecht van een middelklein land dat het denkoefeningen kan uitvoeren die nergens de wereldpers halen.

Intussen is er toch troost. Op de slotbladzijde van zijn eerder vermelde 'open brief' schrijft Pascal Boniface dat Frankrijk jaloers mag zijn op Nederland om wat Den Haag ter beschikking heeft aan onafhankelijke denktanks inzake internationale betrekkingen. Zo horen we het ook eens van een ander, die *Verboden toespraken* stellig nooit onder ogen heeft gekregen.

Noten

- 1 *Lettre ouverte à notre futur(e) président(e) de la République sur le rôle de la France dans le monde* (Arman Colin, 2007).
- 2 Column in: *NRC Handelsblad*, 22 februari 2007.

Dr S. Rozemond was directielid/onderzoeker van het Instituut Clingendael.